

La recepció crítica de l'estrena de *La visita de la vella dama* [*Der Besuch der alten Dame*], de Friedrich Dürrenmatt a Barcelona (1962)

JUDITH RAIGAL-ARAN
Universitat Pompeu Fabra
judith.raigal@upf.edu

DOI: <https://doi.org/10.31009/anuaritricat.2021.i10.05>

Data de recepció: 12 de juliol de 2020

Resum: En aquest treball s'estudia la recepció crítica de *La visita de la vella dama* (*Der Besuch der alten Dame*), de Friedrich Dürrenmatt, a Barcelona el 1962. El text que va projectar internacionalment el dramaturg suís de parla alemanya va ser el primer que es va representar a Catalunya, segons la traducció directa d'Aurora Díaz-Plaja i F. Ulsamer. El muntatge, que va anar a càrrec de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (ADB) sota la direcció de Frederic Roda, es va estrenar al Palau de la Música Catalana. S'analitza la recepció crítica de l'obra a partir d'un buidat exhaustiu de la premsa periòdica i especialitzada i del fons de l'ADB, dipositat al Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques (CDMAE) de l'Institut del Teatre de Barcelona.

Paraules clau: Dürrenmatt, *La visita de la vella dama*, Agrupació Dramàtica de Barcelona, escena catalana, estudis de recepció, crítica teatral

Abstract: This paper examines the critical reception of Friedrich Dürrenmatt's *The Visit* (*Der Besuch der alten Dame*) in Barcelona in 1962. This play, which made the German-speaking Swiss playwright internationally known, was the author's first play to be performed in Catalonia and had been translated from German to Catalan by Aurora Díaz-Plaja and F. Ulsamer. An amateur theatre group from Barcelona (Agrupació Dramàtica de Barcelona), directed by Frederic Roda, was in charge of organising the production, which premiered in the concert hall Palau de la Música Catalana. This paper presents the critical reception of the play based on a thorough analysis of press articles and the Agrupació Dramàtica de Barcelona's archive, available at the Centre de Documentació i Museu de les Arts Escèniques of the Institut del Teatre de Barcelona.

Keywords: Dürrenmatt, *Der Besuch der alten Dame*, Agrupació Dramàtica de Barcelona, Catalan theatre, reception studies, drama criticism

1 Introducció

El teatre de Friedrich Dürrenmatt,¹ escriptor suís de llengua alemanya, va assolir una magnífica recepció en la cultura alemanya de postguerra, alhora que va obtenir de manera gradual un remarcable reconeixement internacional, encara que desigual segons les cultures i els països d'acollida. A Catalunya, l'any 1962 es va representar per primera vegada *La visita de la vella dama*, segons un muntatge de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (ADB).

Des de bon principi, el plantejament dels temes que Dürrenmatt exposava i els recursos estètics que utilitzava van determinar que la seva obra rebés una acollida molt diversa

1 Friedrich Dürrenmatt va néixer el 5 de gener de 1921 a Konolfingen, al cantó federal suís de Berna. Va morir el 14 de desembre de 1990 a Neuchâtel, al cantó federal suís de Neuchâtel.

i contrastada. La dramaturgia de l'escriptor era crítica i compromesa, ja que conduïa el tractament de la realitat a l'extrem, sense arribar mai, però, a esquinçar-la. La seva proposta dramàtica resultava «incòmoda», i ell se sentia particularment a gust provocant aquesta situació. Peter Rüedi explica que les ganes de desafiament eren, en efecte, el seu motor principal: «die Lust zu provozieren war ein Motor für Friedrich Dürrenmatt» (Rüedi 2011, 388).

Precisament aquesta capacitat polèmica és un dels motius que expliquen que Dürrenmatt sigui un dels escriptors més rellevants del segle xx amb una producció teatral que es va convertir en una peça clau de la represa del teatre en llengua alemanya després de la Segona Guerra Mundial.

2 Un dramaturg suís de llengua alemanya i la seva circumstància

Sense cap mena de dubte, la nacionalitat suïssa de Dürrenmatt en va marcar tant l'obra dramàtica com la seva difusió, si es té en compte a més el moment històric concret en què va escriure les seves obres. La producció dramàtica suïssa de postguerra va esdevenir una manifestació cultural de gran qualitat i d'abast universal. Especialment perquè després de la Segona Guerra Mundial la intel·lectualitat suïssa de parla alemanya va veure com la seva inclinació cap a la cultura germànica havia quedat interrompuda durant el nazisme i es va haver de plantejar la necessitat de buscar els recursos necessaris per elaborar una cultura pròpia i diferenciada en el marc d'un país tan aïllat com el seu. En aquest context va sorgir l'obra dramàtica de Dürrenmatt, en la *Stunde null* de la literatura alemanya (Rüedi 2011, 391). Aquesta és una de les raons per les quals els seus textos, com també els del seu contemporani i compatriota Max Frisch (1911–1991), van tenir ben aviat una acollida esplèndida. Tant Frisch com Dürrenmatt van ser dos autors suïssos en llengua alemanya,² deutors de l'expressionisme, que van compartir i intercanviar sovint idees, encara que les obres de Dürrenmatt, a diferència de les de Frisch, manifesten sovint un caràcter més marcadament experimental i amb una tendència predominant a la caricatura irònica i moralitzadora.

Però la nacionalitat suïssa no és l'única circumstància biogràfica que va condicionar el conjunt de la producció dramàtica de Dürrenmatt. La seva família —el seu pare era pastor protestant— i els seus estudis en Teologia —que no va arribar a finalitzar mai— van influir d'una manera molt intensa en la seva formació intel·lectual i literària, tal com observem en les seves obres.³ Quant a la possible influència d'altres autors en el seu teatre, es poden esmentar alguns noms que van ser motiu de valoració i reconeixement per part

2 Dürrenmatt escrivia en *hochdeutsch*, o alemany estàndard, però en la vida quotidiana s'expressava segons la varietat dialectal suïssa.

3 El 1963 va estrenar *Herkules und der Stall des Augias* [Hèrcules i la quadra d'Augias], una sàtira sobre el seu país natal.

de Dürrenmatt en alguns dels seus assaigs i discursos, com ara Aristòfanes, Shakesperare, Molière, o Nestroy (Dürrenmatt 1978, 8). En canvi, i ben contràriament a l'opinió de Frisch, Dürrenmatt no admetia que la vessant del teatre èpic de Bertold Brecht (1898–1956) hagués pogut condicionar el conjunt de la seva producció literària. No obstant això, no negava que el primer teatre del dramaturg alemany havia deixat empremta en alguns aspectes de la seva producció teatral.

Si bé tant Brecht com Dürrenmatt assumien la tradició dramàtica de signe expressionista (Rüedi 2011, 550), tal com queda reflectit en les produccions respectives, les diferències que els separaven són molt notòries. En primer lloc, es distingeixen per una formació filosòfica oposada: la de Dürrenmatt, kantiana, i la de Brecht, hegeliana.⁴ En segon lloc, Dürrenmatt es mostra més aviat pessimista davant de la ciència i la història, enfront de l'actitud optimista de Brecht. I, en tercer lloc, ambdós autors assumeixen una ètica i una estètica molt diferents de la mateixa societat (Rüedi 2011, 550).

A *Theaterprobleme* [Problemes teatrals] (1955) Dürrenmatt va criticar les obres dramàtiques obertament comunistes i el plantejament del teatre èpic de Brecht. Aquesta oposició no resulta gens sorprenent, atès que Dürrenmatt es va manifestar anticomunista. De fet, era contrari a qualsevol mena d'ideologia totalitària, ja fos el comunisme o el nazisme, i apostava per un plantejament intel·lectual i literari de caràcter eminentment moral. Que es mostrés contrari a tota ideologia no treu mèrit a la forta càrrega de protesta política que va desplegar en la seva obra dramàtica (Innes 1979, 7). Amb les seves obres, en general, Dürrenmatt no pretén determinar quin és l'origen socialment modificable de determinades conductes, sinó que intenta exposar la dimensió moral de la pertorbació de la consciència individual. De fet, la primera de les seves obres dramàtiques, *Es steht geschrieben* [Està escrit], va provocar un gran escàndol quan es va estrenar a la Schauspielhaus de Zuric el 1947.⁵ Després de la publicació d'*Es steht geschrieben* i fins al 1955, Dürrenmatt va escriure diverses obres, com ara *Romulus der Grosse* [Ròmul el gran], el 1949, o *Die Ehe des Herrn Mississippi* [El matrimoni del senyor Mississippi], el 1952. En aquestes primeres obres ja s'hi detecten tres dels cinc elements estètics i literaris que caracteritzen el seu estil.

El primer d'aquests elements és el caràcter complex i contradictori del seu teatre: Dürrenmatt combina el pensament nihilista amb una moralitat molt exigent. En els seus textos presenta la corrupció del món, però sense proposar cap solució concreta per acabar amb aquesta situació. El segon element és la seva condició de comediògraf, sobre la qual

4 Breument, Kant sosté que l'única posició vàlida que hi ha envers el coneixement és l'escepticisme. Per veure quins són els seus límits i les seves possibilitats, la raó s'ha de sotmetre a la crítica. Sobre la moral, argumenta que l'home ha d'actuar de manera autònoma i fer aquelles accions que voldria que esdevinguessin lleis universals d'actuació. Hegel va introduir un sistema «dialèctic» per explicar la història de la ciència, l'art, la política i la religió.

5 A *Es steht geschrieben* escarnia l'assentament dels anabaptistes a la ciutat alemanya de Münster amb un protagonista que decideix estimar les rates. Amb aquesta primera obra, que es va representar a París (Théâtre Mathunins, 1953), Dürrenmatt va rebre el seu primer premi, el de literatura de la ciutat de Berna.

ell mateix va reflexionar.⁶ Dürrenmatt justifica la seva elecció per escriure comèdies i no tragèdies; indica que s'ha de presentar allò que és tràgic com un moment espantós, com «un abismo que se abre» (Dürrenmatt 1954, 43). L'autor fa servir les paraules següents per definir la comèdia: «Die Komödie ist eine Mausefalle, in die das Publikum immer wieder gerät» (Dürrenmatt 1954, 45).⁷ I, el tercer, la seva capacitat d'expressar en formes dramàtiques senzilles els temes més aspres i cantelluts de la societat del seu temps. Un d'aquests temes es tracta a *Romulus der Grosse*, que va ser la primera obra de Dürrenmatt que es va representar a Alemanya, a Göttingen, el 1949. S'hi ofereix una visió senzilla i paternalista de l'home per tractar el tema de la futilitat de l'heroisme. El dramaturg utilitza una situació històrica com a base per a una paràbola que explica els últims dies de l'emperador romà. Amb l'elecció de la situació de l'obra, Dürrenmatt no busca fer un retrat acurat dels esdeveniments històrics; de fet, el subtítol de l'obra és *eine ungeschichtliche historische Komödie in vier Akten*.⁸ En aquest sentit, Dürrenmatt se serveix de la paràbola per fer una reflexió crítica sobre el primer temps de la dura postguerra alemanya i posa en paral·lel la caiguda de l'Imperi Romà amb la del Reich.

El quart element característic de la seva obra —que, com hem comentat, no es detecta en les seves primeres obres, sinó en la seva producció més tardana— és la presència de personatges malvats que utilitza per accentuar l'exposició d'aquesta pertorbació de la consciència individual. Fins a *Der Besuch der alten Dame*, els personatges del seu teatre (el cec, Ròmul, Übelohe o Akki) encarnen persones valentes que pretenen restablir l'ordre en el món caòtic que les envolta. Els personatges dels textos que publica després d'*Ein Engel kommt nach Babylon* [Un àngel ve a Babilònia], és a dir, que s'estrenen partir de 1953, formen ja una constel·lació de personatges malvats absolutament deshumanitzats i dominats per un afany de destrucció constant.⁹ Els construeix simplificant d'una manera radical i exagerada la vida (Innes 1979, 116) i cada personatge és «malvat» per un motiu diferent. A *Der Besuch der alten Dame*, l'origen del mal és la venjança; a *Frank der Fünfte* [Frank V],¹⁰ l'ambició de poder, i a *Die Physiker* [Els físics],¹¹ la bogeria.

6 A *Theaterprobleme*, Dürrenmatt reflexiona sobre la comèdia i la tragèdia i defensa la idea que en la realitat contemporània no hi ha espai per escriure més tragèdies i que el món s'ha d'explicar mitjançant la comèdia.

7 «La comedia es una ratonera en la que el público se mete y siempre se meterá», segons la traducció al castellà de *Theaterprobleme* (Dürrenmatt 1961, 47).

8 En català, segons la traducció de Feliu Formosa, *comèdia històrica antihistòrica* (Dürrenmatt 2005).

9 Aquests personatges malvats i sense moral són caricatures que tenen el seu origen en el teatre germànic expressionista amb autors com ara Frank Wedekind, Georg Kaiser o Ernst Toller, els quals Dürrenmatt presenta definits amb una gran originalitat.

10 Precisament és a *Frank der Fünfte* on es percep la influència del primer Brecht. L'obra, dividida en quadres, comparteix amb *Dreigroschenoper* [L'òpera dels tres rals] (1928) diversos aspectes en el tractament de la relació entre la realitat i els valors, el desenvolupament de la narració o la utilització de la música a l'escenari (Orduña 1985, 207). En aquest cas, els personatges són malvats perquè estan corromputs pels diners.

11 La bogeria corromp el personatge malvat de la doctora von Zahnd. En aquesta obra, que es va estrenar el 1962, Dürrenmatt presenta la relació entre la ciència i la política i ho fa mitjançant les tècniques

La gran expressivitat d'aquestes figures crea un efecte constant de ridiculització de l'ésser humà que està obsedit amb el poder o amb els diners, dos aspectes que Dürrenmatt considerava els agents màxims de corrupció de la humanitat. Al cap i a la fi, les descripcions del dramaturg no són més que deformacions de conductes que responien a la realitat històrica del seu temps. És per aquesta raó que sovint les seves obres resultaven tan incòmodes i polèmiques. Dürrenmatt partia del context que l'envoltava i, per a ell, com més crua era aquella realitat, millor.

El darrer element característic de la seva producció dramàtica és la indefinició del lloc en què transcorre l'acció. Dürrenmatt, influït per *The Skin of our Teeth* [La pell de les nostres dents] i *Our Town* [El nostre poble], de Thornton Wilder (1897–1975), defensa la desmaterialització del decorat i del lloc dramàtic (Domènech 1966, 142). Segons l'autor, el lloc dramàtic no existeix a l'escenari per més que s'especifiqui o es descriu amb el decorat, sinó que el lloc dramàtic ha de sorgir de la pròpia acció i el decorat; en paraules de Dürrenmatt, només ha d'insinuar, significar i condensar, no descriure (Dürrenmatt 1954, 22). A la seva obra hi trobem molts exemples d'aquesta indefinició del lloc dramàtic. A *Die Ehe des Herrn Mississippi*, Dürrenmatt situa l'acció en una broma, és a dir, en una comèdia. Ho fa mitjançant el decorat, que consta d'una finestra a través de la qual s'observen dos paisatges molt diferents. En una d'elles, s'hi veu un paisatge nòrdic amb una catedral gòtica, i, a l'altra, un paisatge meridional amb les runes d'un castell, una franja de mar i un xiprer. També a *Der Besuch der alten Dame* trobem un exemple en el qual l'autor s'esforça per remarcar la indefinició del poble en què ocorren tots els esdeveniments: Gullen.

3 *Der Besuch der alten Dame*: una tragicomèdia en tres actes i un epíleg

Der Besuch der alten Dame és l'obra que va proporcionar a Dürrenmatt una projecció que va depassar els límits dels països de parla alemanya. Com ja hem comentat, és la primera obra en què apareix un personatge malvat: Clara Zuchanassian, una vella dama, poderosa gràcies a la seva fortuna, que utilitza la justícia com a instrument per poder satisfer el seu desig de venjança. La trama de l'obra gira al voltant d'una dona gran i rica que torna al poble on va créixer per venjar-se despietadament del seu antic amor. Només ajudarà econòmicament el poble si el maten. L'obra compta amb tres protagonistes: la vella dama, Clara Zuchanassian;

---

expressives que caracteritzen el gènere policíac. La doctora von Zahnd, un personatge moralment deformat, és la directora d'un manicomi on hi ha tres pacients. Tots tres afirmen ser científics i estar boigs, però en realitat dos d'ells són agents secrets i el tercer, l'autèntic científic, només fa veure que és boig. *Die Physiker* acredita el domini escènic i dels mitjans d'expressió dramàtica de Dürrenmatt (Domènech 1966, 49). L'obra ofereix una concentració de temps i acció molt sòlida i fa una contribució al tema de la responsabilitat històrica dels físics, tot mostrant una imatge molt mitificada d'aquest tipus de científic. Exposa el problema de la bomba atòmica, que és un tema sobre el qual Dürrenmatt ja hi havia reflexionat anteriorment (Dürrenmatt 1955, 40).

el seu antic amor, Alfred Ill; i la gent del poble de Gullen (alcalde, policia, pastor, mestre, etc.), que Dürrenmatt utilitza per mostrar la debilitat de l'autoritat, el trastorn de la civilització.

A *Der Besuch der alten Dame*, Dürrenmatt exposa un cas concret fins a les últimes conseqüències mentre desenvolupa una paròdia grotesca de la tragèdia clàssica (Orduña 1985, 98). Presenta una mostra eclèctica a cavall del caràcter tancat propi del teatre dramàtic i de determinats recursos èpics que revitalitzaven l'espectacle, com ara escenes paral·leles (quan el diàleg entre Clara i el seu marit es presenta gairebé de manera paral·lela amb el d'Alfred amb els seus clients), detonadors de la condició escènica (ciudadans representant l'animació del bosc) o la utilització del cor clàssic en una peça no arcaïtzant (Orduña 1985, 99). El text compta també amb un epíleg en què es parodia *Antígona*, de Sòfocles.

Un dels principals trets definidors de *Der Besuch der alten Dame* ja ens el revela el subtítol en la llengua original: *eine tragische Komödie*, és a dir «una comèdia tràgica». L'obra, que tracta un tema tan transcendent com és el valor de la justícia en la naturalesa humana, està plena de pinzellades i de detalls gairebé ridículs que creen un efecte antitètic constant amb la gravetat dels fets i les conseqüències que se'n deriven, tant per a l'acció que transcorre dalt de l'escenari com per a la que es mou dins de la consciència dels espectadors. Amb el subtítol, Dürrenmatt avisa d'aquesta doble eina que utilitza. Tant la senzillesa i la crueltat de la tesi que presenta com la relació del tema amb les circumstàncies històriques van donar al text una projecció internacional de la qual el dramaturg suís no havia gaudit fins aleshores.

Der Besuch der alten Dame es va estrenar al Schauspielhaus de Zuric el 29 de gener de 1956. La direcció del muntatge va anar a càrrec d'Oskar Wälterin. *Der Besuch der alten Dame* va convertir-se en l'obra que més vegades es va representar el 1956, davant d'un públic que coneixia el teatre de Dürrenmatt i estava familiaritzat amb la tradició expressionista (Frisch, 1998). El mes de maig d'aquell mateix any, el 28 de maig de 1956, l'obra es va estrenar també a Alemanya, al Münchner Kammerspielen, sota la direcció de Hans Schweikart.¹² En aquest segon muntatge, Dürrenmatt va implementar alguns canvis. El text que es va representar a Munic és el que finalment va publicar l'editorial zuriquesa Arche el 1957. Aquesta primera edició —el 1980 l'autor va publicar-ne una versió revisada—,¹³ es va estrenar el 25 de novembre de 1959 a l'Atelier-Theater de Berna, amb Hilde Hildebrand en el paper principal femení.

4 *La visita de la vella dama*

No es té cap constància dels motius que van fer que l'ADB inclogués dins del seu programa la representació de l'obra de l'autor suís, però tenint en compte les circumstàncies del moment és probable que fos per la rellevància que podia tenir presentar a l'escena barcelonina un

12 No s'ha trobat informació sobre els intèrprets del primer muntatge alemany.

13 La versió que Dürrenmatt va publicar el 1980 és una combinació de les dues versions existents de l'obra, és a dir, la que es va estrenar inicialment a Zuric i la versió revisada que es va representar a Munic.

autor, i sobretot una obra, d'èxit reconegut a les principals capitals europees i als Estats Units, a més de la futura adaptació cinematogràfica amb Ingrid Bergman i Anthony Quinn. De fet, l'ADB va utilitzar la referència cinematogràfica com a reclam.¹⁴ Era la primera vegada que es representava *La visita de la vella dama* i que es representava una obra de Dürrenmatt a Barcelona.¹⁵

L'ADB va traduir expressament l'obra de l'alemany perquè es representés en català. Van encarregar la traducció a Aurora Díaz Plaja i F. Ulsamer.¹⁶ No s'ha pogut esbrinar per què el matrimoni Ulsamer-Díaz Plaja, amb poca experiència en l'àmbit de la traducció i adaptació teatrals,¹⁷ va ser l'encarregat de traduir l'obra. Aurora Díaz Plaja era bibliotecària i el seu marit, de pare alemany i mare catalana, era un arquitecte de professió que es va establir

14 Aquest detall ja es coneixia perquè en una de les publicitats de l'obra de l'ADB es feia referència a la producció de la versió cinematogràfica. A *La Vanguardia Española* del 8 de febrer de 1962, s'anuncia que Ingrid Bergman començaria el rodatge de la versió cinematogràfica, que no es va estrenar a Barcelona fins al 27 d'agost de 1964. La versió traduïda del títol original de la pel·lícula dirigida per Bernhard Wicki, *The Visit*, va ser *La visita del rancor*. La pel·lícula es va estrenar a França el 6 de maig de 1964 i als Estats Units el 4 d'octubre de 1964. Hi ha una versió de l'obra de teatre per a televisió dels *lands* alemanys de Rheinland-Pfalz i Baden-Württemberg produïda l'any 1959 per Südwestfunk (avui SWR) dirigida per Ludwig Cremer i protagonitzada per Elisabeth Flickenschildt. No es té cap constància que aquesta producció s'hagués difós a l'Estat Espanyol, cosa que no és gens sorprenent, tractant-se de finals dels anys 60 i d'una producció en alemany. El 1974 es va estrenar a TVE, dins del programa *Noches de Teatro*, una versió per a televisió de l'obra, adaptada i dirigida per José Luis Alonso. Entre els actors principals hi havia Irene Gutiérrez Caba, María Isbert, Antonio Ferrandis, Javier Loyola, Luis García Ortega i Josep Maria Pou.

15 *La visita de la vella dama* va ser l'obra que va introduir el teatre de Dürrenmatt a Catalunya. A continuació, s'enumeren totes les representacions d'obres de l'autor suïss que tenim constància que s'han representat a Catalunya fins al mes de maig de l'any 2020. El *matrimonio del señor Mississippi*. Versió de Carlos Muñiz. Gogó Teatro Experimental Independiente. Direcció Santiago Sans. Institut d'Estudis Nord-americans de Barcelona, 1964./ *Rómulo el Grande*. Adaptació de Rafael Morales i Pablo Tiján. Compañía Lope de Vega. Direcció de José Osuna. Teatre Grec, 1965/ *Els Físics*. Grup Experimental Nou Teatre. Direcció de Josep Maria Salvadó. Lluïsos de Gràcia de Barcelona, 1969/ *Frank V*. Trad. de Feliu Formosa. El Globus. Direcció de Pau Monterde. Amics de les Arts de Terrassa, 1973/ *Procés per l'ombra d'un ruc*. Adaptació i direcció de Joan Ribas. Grup Proscènium de Girona. Cicle «Cavall Fort». Teatre Romea, 1973/ *Hércules y el estercolero*. Trad. i direcció de Maria Lluïsa Oliveda. Teatre Grec, 1973. *Proceso por la sombra de un burro*. Versió de María López i Miguel Narros. TEI de Madrid. Direcció de José Carlos Plaza. Teatre Capsa, 1973/ *Rómulo el Grande*. Teatro Arriaga de Bilbao. Direcció de Luís Iturri. Teatre Joventut de l'Hospitalet de Llobregat, 1998/ *La visita de la vieja dama*. Trad. de Juan Mayorga. Direcció de Juan Carlos Pérez de la Fuente. Teatre Tívoli, 2000/ *Ròmul el Gran*. Trad. Feliu Formosa. Direcció de Carles Alfaro. Teatre Nacional de Catalunya, 2005/ *Play Strindberg*. Trad. Miguel Sáenz. Direcció de Georges Lavaudant, Teatro de La Abadía. Teatre Nacional de Catalunya, 2007/ *La visita de la vella dama*. Direcció de Dušan Tomić. Teatre Auditori de Granollers, 2014/ *Frank V*. Versió de Sergi Belbel. Teatre Lliure, 2015/ *La visita de la vella dama*. Trad. Aurora Díaz-Plaja i Frederic Ulsamer. Farrés brothers i cia. Teatre Lliure, 2018.

16 Es transcriu el nom dels traductors tal com apareixen a la publicació de la traducció de l'ADB de 1962, a càrrec de Joaquim Horta. Posteriorment se n'han trobat d'altres com, per exemple, amb el nom d'Ulsamer desplegat: Frederic Ulsamer.

17 Aurora Díaz-Plaja, en una carta del 23 de febrer de 1962 al director de l'obra, Frederic Roda, va manifestar: «som novells en aquestes armes i m'agradaria [que] ens orientéssis. Per altra banda m'agradaria assistir a algun assaig si és possible». Fons de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona. CDMAE de l'Institut del Teatre.

a Barcelona per col·laborar com a arquitecte en l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929. Era a Catalunya quan va començar la guerra i va treballar com a intèrpret a Galícia, ja que parlava més de sis llengües. Un cop acabada la guerra, no li van reconèixer el títol d'arquitecte i va començar a fer de periodista a *Solidaridad Nacional*, on va conèixer la seva dona.¹⁸ Aurora Díaz Plaja és, de fet, un dels únics nexes evidents que podem detectar per intentar determinar com va arribar l'obra a Barcelona, que s'havia estrenat tres anys abans a Madrid: l'autor del text en castellà era Fernando Díaz Plaja, germà d'Aurora. Es desconeix quin era el domini de la llengua alemanya del germà d'Aurora Díaz Plaja; en canvi, la relació d'aquesta llengua amb el matrimoni Ulsamer-Díaz Plaja és ben clara. En una entrevista feta per Laureano Bonet Mojica titulada «“La visita de la vella dama” y sus tres Federicos»,¹⁹ que es va publicar un dia abans de l'estrena de l'obra, el 23 de maig de 1962, a *El Noticiero Universal* (vegeu Annex 1), la traductora feia el comentari següent sobre la feina: «Federico hizo la traducción literal del alemán y yo el traslado en forma literaria al catalán: discutíamos juntos las cuartillas escritas cada día».

En els primers anys seixanta del segle passat no era gens estrany que les obres d'autors en llengua alemanya no fossin traduïdes directament al català o al castellà, perquè un nombre important de traductors, per raons de desconeixença de l'alemany, partien sovint de traduccions ja existents en altres llengües, l'anglès o el francès, bàsicament. No és el cas, però, com hem dit, de *Der Besuch der alten Dame*, que es va fer directament de l'alemany. En aquestes circumstàncies, quan es va estrenar *La visita de la vella dama* a Barcelona, a més de l'edició en la llengua original, hi havia a l'abast la traducció publicada en castellà de F. E. Levalle publicada el 1960 a Buenos Aires; i dues traduccions en llengua francesa, les de Jean Pierre Porret de 1956 i la de Jean-Claude Marrey, que va editar l'Avant-Scène Théâtre el 1961. També hi havia disponible l'adaptació a l'anglès de Maurice Valency, de 1958, i la italiana d'Aloisio Rendi, que va publicar Feltrinelli el 1959.²⁰

El muntatge madrileny és anterior al de l'ADB. A Madrid, *La visita de la vieja dama* es va estrenar dos anys després del muntatge al Théâtre Marigny de París (28 de febrer de 1957), dirigida per Jean-Pierre Grenier, i un any després que l'obra s'estrenés al Lunt-Fontanne Theatre, de Nova York (5 de maig de 1958), dirigida per Peter Brook. El muntatge de Tamayo a Madrid és anterior també al que es va fer al Teatro Astral de Buenos Aires (1960), dirigit per Mario Rolla. L'obra, dirigida per José Tamayo, es va estrenar el 3 d'octubre de 1959 al Teatro Español, seu d'un dels dos Teatros Nacionales. Els intèrprets principals van ser-ne Irene López Heredia (Clara) i Luis Prendes (Till).²¹

18 Tota la informació referent a F. Ulsamer m'ha estat proporcionada per la professora Vall, que el 2013 va organitzar una exposició sobre Aurora Díaz Plaja amb el suport de la família Ulsamer-Díaz Plaja, la qual va llegar l'arxiu personal d'Aurora Díaz Plaja a la Universitat de Barcelona.

19 Els tres «Federicos» fan referència al director de l'obra (Frederic Roda), a l'autor de l'obra (Friderich Dürrenmatt) i al cotraductor de l'obra, F[rederich] Ulsamer.

20 La versió de Fernando Díaz Plaja va ser publicada per Círculo de Lectores el 1965.

21 En la traducció de Fernando Díaz Plaja, el personatge que es diu «Ill» en l'obra original —i també en la versió catalana— passa a dir-se «Till».

En la correspondència dipositada al fons de l'ADB del CMAE de l'Institut del Teatre, es conserven tres cartes que Aurora Díaz Plaja va enviar al director del muntatge, Frederic Roda, abans de l'estrena. En dues d'elles, la traductora mostra el seu interès pel fet que es pugui publicar l'obra. Finalment, l'ADB va editar la traducció a la col·lecció Quaderns de Teatre ADB, el 1962. El director de la col·lecció era Joaquim Horta i la coberta és obra d'Ismael Balanyà. El llibre inclou una introducció a càrrec d'Horta i també els detalls del repartiment de la representació el 23 de maig de 1962. En aquesta introducció, Horta fa palès un coneixement prou ponderat sobre l'obra i l'autor. Tot i que era un autor encara desconegut, en fa una lectura ajustada.

Cal destacar que, en el moment en què es va estrenar l'obra a Barcelona, era difícil que fos coneguda per una gran part de públic, entre altres motius, per les dificultats de difusió (publicació i representació) de determinats autors i textos estrangers que, a causa de la censura, podien xocar amb la ideologia política del règim franquista.²² Encara que la traducció directa de l'alemany al català fos gairebé una excepció en aquell moment, el muntatge que es va oferir no era original, sinó que en bona part va ser manllevat del que s'havia presentat anteriorment a la ciutat d'Estrasburg.

La visita de la vella dama es va representar el dimecres 23 de maig de 1962 a les deu del vespre per primer cop i es va repetir el 24 d'octubre del mateix any a un quart d'onze de la nit al Palau de la Música Catalana (Coca 1978, 264). Les funcions de l'ADB, malgrat ser més pròpies d'un grup de teatre de cambra, és a dir, de durada efímera —habitualment en sessió única, generalment com a única opció autoritzada—, van tenir un impacte força significatiu en determinats sectors de la societat barcelonina de l'època. Les obres de l'ADB solien representar-se en locals com el Teatre Windsor de la Diagonal, el Teatre Candilejas de la Rambla de Catalunya, el Teatre Romea o el Palau de la Música Catalana. La representació s'adreçava a un públic escollit i amb un radi d'acció social molt determinat i reduït.

Es va comptar amb la col·laboració del músic André Roos, del Centre Dramatique de Strasbourg, i del seu director Hubert Gignoux.²³ Les gestions de Josep Maria Flotats, format a l'ADB, van facilitar que el músic francès accedís a col·laborar en el muntatge de l'ADB. També hi va participar el grup teatral Gil Vicente, que com l'ADB també era partidari de renovar l'escena catalana.

Abans de la representació de l'obra, l'ADB va haver de demanar els permisos pertinents. D'una banda, va haver de posar-se en contacte amb el representant de Dürrenmatt per tal d'aconseguir el permís per a la representació. Segons la correspondència entre Aurora Díaz Plaja i Frederic Roda, el contacte amb Herr Kurt Reiss, el representant, va arribar per mitjà del germà de la traductora, Fernando Díaz Plaja. En una carta que es conserva al

22 En la primera pàgina del pròleg de la versió de F. Díaz Plaja, publicada l'any 1965, Ayala comenta «como quiera que las obras de Dürrenmatt, sólo *La visita de la vieja dama* ha sido representada en España y entre el gran público son muy pocos los que han tenido la oportunidad de hacerse con una traducción de cualquiera de las otras [obres de Dürrenmatt]» (Dürrenmatt 1965, 1).

23 En el Fons de l'ADB es conserva la correspondència entre Hubert Gignoux, director del Centre Dramatique de Strasbourg, i Frederic Roda.

fons de l'ADB, datada el 18 d'abril de 1962, es reproduïx el telegrama mitjançant el qual el representant els concedeix el dret de representar l'obra segons el preu habitual dels drets espanyols.

D'altra banda, com era de rigor, per a la representació també es va haver de demanar l'autorització policial i ministerial. Al fons de l'ADB es conserven les peticions al *jefe superior de Policía de Barcelona* per a les representacions del 23 de maig de 1962 i 24 d'octubre de 1962. El primer document del Ministerio de Información y Turismo és del 10 de maig de 1962 i l'autorització es va concedir el 19 del mateix mes. Per a la segona representació, el permís es va demanar el 19 d'octubre de 1962 i la resposta afirmativa es va donar el 22 del mateix mes. Segons consta al document, ambdues peticions les va fer Antoni Sàbat Tobella, vinculat a l'ADB.

A continuació es reproduïx la informació de l'estudi de Jordi Coca sobre la representació de l'obra per part de l'ADB, que inclou les fitxes de les obres representades per l'entitat. Cal destacar que cap dels actors que hi van participar era pròpiament professional i que la majoria tampoc no ho van ser ni ho han estat posteriorment.

La visita de la vella dama, de Friedrich Dürrenmatt
Música d'André Roos
Traducció, Frederic Ulsamer i Aurora Díaz-Plaja

Palau de la Música Catalana, dimecres 23 de maig de 1962.
Nit, 10 h.

Clara Zachanassian	Maria Assumpció Flors
VII Moby, VIII Hoby i IX Zoby	Enric Suñé
Boby, el majordom	Miquel Rodés
Toby y Roby, xicletaires	Lluís Olivares
Koby	Joaquim Canals
Cecs	Joan Zanni i Joan Gil
Criats	Jaume Sisterna i Artur Vidal
Ill	Miquel Gimeno
Mathilde	Natàlia Solernou
Otilia	Aurora Gascó
Karl	Lluís Rodríguez Prat
Alcalde	Jordi Torras
Muller de l'alcalde	Núria Casulleras
Pastor	Agustí Ballester
Mestre	Rafael Vidal Folch
Metge	Xavier Vivé

Policia	Carles Sala ²⁴
Hofbauer	Lluís Bosch
Helmesmerger	Antoni Millà
Hagholzer	Joan Millà
Häuser	Francesc Nubiola
Pintor	Josep Navarra
Dona primera	Montserrat Español
Dona segona	Mercè Guiamet
Senyoreta Lluïsa	Andreu Basseda
Gimnasta	Josep Ferrer
Cap d'estació	Feliu Formosa ²⁵
Revisor	Joan Ribera
Maquinista	Francesc Espinet
Empleat del jutjat	A. Moragas
Veïnes	Carlota Soldevila, ²⁶ Adelaida Espinal, Griselda Barceló i Nuria Danés
Periodista primer	Joaquim Vidiella
Periodista segon	Jordi Salvatella
Locutor de ràdio	Bachs
Càmeraman	Antoni Bachs
Luminotècnia	A. Bachs Torné
Sonorització	Mañé Reventós
Decoració	Pou Vila
Regidoria	Carlota Soldevila
Escenografia	A. Moragas Gallissà
Regidoria general	Joan Ribera
Direcció	Frederic Roda

Amb la col·laboració del Grup Teatral Gil Vicente, el Centre Dramatique de Strasbourg i el seu director, Sr Hubert Gignoux.

L'obra de Dürrenmatt estrenada per l'ADB s'emmarca dins del grup d'obres d'autors contemporanis estrangers, segons la classificació que fa Joan Casas (2011, 46–60) en tres grups: autors clàssics internacionals, autors contemporanis estrangers i autors catalans. Dins del segon grup, a part de Dürrenmatt, només hi trobem un altre autor que escrigui en

24 Actor professional, posteriorment.

25 Actor, director i traductor. Entre d'altres obres, Feliu Formosa, vinculat al grup Gil Vicente, va traduir *Romulus der Grosse* de Dürrenmatt al català.

26 Actriu professional, posteriorment.

alemany: Bertold Brecht. Els traductors de l'obra de Brecht, que es va convertir en l'última producció de l'ADB, van ser Joan Oliver i Feliu Formosa.

La visita de la vella dama es va presentar com una obra ja de referència en el teatre europeu de postguerra. Abans de l'estrena a la ciutat de Barcelona ja s'havia representat a la gran majoria de capitals europees, com París (1957) o Londres (1958), i, també, a Nova York (1958). Aquest element de «popularitat» va tenir un paper molt important en la valoració de la crítica. La quarta sessió de teatre de la temporada 1961–62 de l'ADB es va oferir al públic en els termes següents:

Una altra obra mundialment famosa, que com l'any passat amb *Becket* d'Anouilh, tenim el gust d'oferir al nostre públic. Mort Bertolt Brecht, el seu autor és el més important de l'escena germànica i un dels primers de tot el teatre d'avui. (Fulletó del V Cicle de Teatre de l'ADB, Fons de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona. CDMAE de l'Institut del Teatre.)

Així, doncs, l'obra era coneguda tant a Europa com als Estats Units. Elisenda Sala, que va intervenir com a actriu en alguns dels darrers muntatges de l'ADB, va comentar el següent sobre el muntatge, tot destacant-ne l'actualitat del tractament escènic:

Es va estrenar una gran obra en la història de l'ADB: *La visita de la bella [sic] dama*, de Friedrich Dürrenmatt, dirigida també per Frederic Roda. Es va representar al Palau de la Música Catalana i fou la primera estrena important de la temporada, no tan sols per l'actualitat del tractament escènic (hi hagué un repartiment de més de trenta actors), sinó sobretot per l'escenografia, la lumínica i els efectes de so. En general, la crítica fou molt favorable. La segona representació es va fer també al Palau, a l'octubre. (Coca 2010, 121)

I, també, en un altre document que presentava l'obra:

Aquesta és, potser, l'obra més important del teatre europeu actual. Ha estat representada arreu el món pels més prestigiosos conjunts dramàtics. Es prepara la versió cinematogràfica protagonitzada per Ingrid Bergmann. Aquesta peça és la impressionant falla del món occidental enfollit. Dürrenmatt [sic]²⁷ és l'únic successor aparent de Bertold Brecht. Traducció catalana per l'ADB, de Frederic Ulsamer i Aurora Díaz Plaja. La presentació d'aquesta obra constitueix una sessió extraordinària de l'ADB com ho foren les estrenes absolutes de *Pigmalió* de Shaw, *Les alegres casades de Windsor* de Shakespeare, *L'hort dels cirerers* de Txekof [sic], *Becket o l'honor de déu*

27 En cap cas no s'han corregit les diverses formes amb què es va transcriure el nom de l'autor a la premsa catalana. No només hi trobem el nom de Friedrich Dürrenmatt escrit de manera errònia, sinó també altres exemples (vegeu Annex 1).

d'Anhouil [sic] o la introducció al nostre país d'Eugene Ionesco. (Fons de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona. CDMAE de l'Institut del Teatre)

Pel que fa a les xifres d'assistència, a la representació del 23 de maig de 1962 van assistir-hi 573 persones (d'entre les quals 180 eren abonades);²⁸ aquesta xifra representa un 26 % d'ocupació de les localitats del Palau en aquell moment (2.170).²⁹ En la representació del 24 d'octubre de 1962, van ser 486 les localitats que es van vendre (d'entre les quals 93 eren d'abonats); aquest nombre d'espectadors representa un 22 % d'ocupació de l'aforament del Palau. No hi ha dades econòmiques de l'època que permetin arribar a conclusions objectives sobre el preu de les localitats i els ingressos totals de venda d'entrades que se'n desprenen. Amb el nombre d'espectadors ocorre el mateix: caldria contrastar les seves dades amb les xifres d'assistència a altres representacions de l'ADB o amb les de les representacions professionals per fer-ne una valoració adient. No obstant això, s'han pogut fer aquests càlculs aproximats perquè es disposava de les dades de la mateixa ADB. La informació ha estat elaborada a partir de la documentació sobre el muntatge de l'obra que es conserva al fons de l'ADB. Vegeu a continuació una imatge del muntatge al Palau de la Música.

Fotografia del 23 de maig de 1962 o 24 d'octubre de 1962.
Palau de la Música Catalana, *La visita de la vella dama*.
(Autor desconegut. Fons de l'ADB del CDMAE).

28 S'han sumat el número d'entrades venudes, tant d'abonats com de taquilla. Quant a les llotges s'ha fet un càlcul aproximat de quatre espectadors per llotja.

29 L'aforament s'ha calculat sumant les xifres extretes de les liquidacions de cadascuna de les representacions, que es conserven al fons de l'ADB. De nou, s'ha calculat que a cada llotja s'hi encabien quatre persones de mitjana. Es tracta d'un càlcul aproximat, que només pretén ser orientatiu del volum d'espectadors de cada representació. Cal destacar que, segons la informació proporcionada pel mateix Palau de la Música Catalana (vegeu <https://www.palaumusica.cat>), a dia d'avui l'espai compta amb un total de 2.015 localitats disponibles i a cada llotja hi caben entre set i nou cadires.

5 Anàlisi de la recepció crítica

El testimoni principal que determina l'acollida de *La visita de la vella dama* a Barcelona l'ofereix l'atenció de la premsa de l'època. És important destacar un cop més el caràcter de sessió única de la representació per valorar com cal l'impacte del muntatge de l'ADB en el context de l'escena teatral barcelonina dels primers anys seixanta. L'anàlisi de les crítiques de les representacions, tant la del 25 de maig de 1962 com la del 24 d'octubre de 1962, s'ha de valorar juntament amb la de l'assistència, comentada a l'apartat anterior, i sense oblidar el caràcter selecte i minoritari³⁰ que podia tenir la representació de l'obra d'un autor estranger contemporani en català i per un grup no professional.

Per al buidat, s'han consultat diverses publicacions periòdiques, amb especial interès en els mesos d'estrena i posteriors, és a dir, entre maig i novembre de 1962. *La Vanguardia Española*, *El Correo Catalán*, *Solidaridad Nacional* i *Diario de Barcelona* són els diaris buidats de l'edició de matí, i els de l'edició de tarda són *El Noticiero Universal* i *La Prensa*. També s'han consultat publicacions com *Hoja del Lunes*, *Destino*, *Revista*, *Primer Acto*, *La Carreta*, *Serra d'Or* i *Mundo Deportivo*.

A continuació s'ofereix un quadre resum en el qual es recullen les publicacions i els materials que s'hi han localitzat, juntament amb la referència a la transcripció que es pot trobar a l'Annex.³¹

Taula 1. Buidat de publicacions per a l'anàlisi de la recepció crítica

Publicació ³²	Data	Contingut	Annex ³³
<i>Diario de Barcelona</i>	12-5-1962	Publicitat de l'obra	–
	15-5-1962	Nota aplaçament obra	–
	20-5-1962	Publicitat de l'obra	–
	25-5-1962	Crítica	3
	13-10-1962	Article sobre Quaderns de Teatre	9
	18-10-1962	Publicitat de l'obra	–
	24-10-1962	Publicitat de l'obra	–
	26-10-1962	Crítica (L. Sainz)	12

30 Manuel de Cala, crític d'*El Noticiero Universal*, anotava sobre el públic: «con sala llena de distinguido público» (*El Noticiero Universal*, 24 maig 1962).

31 No s'ha trobat cap informació (article i/o anunci) relacionada amb l'estrena de l'ADB en les publicacions següents: *El Correo Catalán*, *Solidaridad Nacional*, *La Prensa*, *Primer Acto*, *La Carreta*, *Revista* i *Mundo Deportivo*.

32 Per ordre de consulta.

33 En aquest quadre s'indica tota la informació aplegada a títol informatiu, però de l'Annex s'han exclòs alguns documents que no aportaven dades noves significatives per a l'anàlisi de la recepció crítica. A l'Annex, s'hi inclouen cronològicament les crítiques, articles i entrevistes que s'indiquen en aquest quadre.

Publicació ³²	Data	Contingut	Annex ³³
<i>La Vanguardia Española</i>	25-5-1962	Crítica (A.M.T.)	4
	18-10-1962	Publicitat de l'obra	10
	21-10-1962	Publicitat de l'obra	–
	24-10-1962	Publicitat de l'obra	–
<i>El Noticiero Universal</i>	19-5-1962	Publicitat de l'obra	–
	23-5-1962	Entrevista (L. Bonet Mojica)	1
	24-5-1962	Crítica (Manuel de Cala)	2
	23-10-1962	Publicitat de l'obra	–
<i>Hoja del Lunes</i>	28-5-1962	Vinyeta (José María Serra)	5
<i>Destino</i>	2-6-1962	Crítica (Martí Farreras)	6
	6-10-1962	Recomanació del llibre	8
<i>Serra d'Or</i>	7-7-1962	Crítica (Jordi Carbonell)	7

La representació del text de Dürrenmatt va ser un encert dins de la trajectòria artística de l'ADB. La crítica va presentar una opinió unànime de la feina de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona i en va lloar globalment tant la feina del director com la dels intèrprets.

Més enllà del tema de l'obra i del desconeixement general de Dürrenmatt en l'escena teatral de Barcelona, sembla que l'èxit que havia tingut a l'estranger i el fet de no ser un autor de l'escena local li va donar un valor extra («una de las más interesantes comedias del moderno teatro europeo», *La Vanguardia Española*, 25 maig 1962). Autor i obra eren coneguts a Europa i als Estats Units amb èxit, i, per tant, el públic i la crítica d'aquí—sense oblidar el tipus de públic—l'acollien i l'acceptaven pel caràcter innovador que oferia, en tractar-se d'un dramaturg estranger.

Que era un dramaturg pràcticament desconegut queda clarament reflectit en les crítiques teatrals. El crític d'*El Noticiero Universal*, per exemple, presenta *La visita* com «la obra del autor austriaco [sic] Friedrich Dürrenmatt»; recordem que era suís. També la crítica del *Diario de Barcelona* situa la població de Güllen a Rússia. I amb el nom de l'autor passava el mateix. En la documentació consultada, fins i tot en impresos de la mateixa entitat, s'hi troben diverses grafies del seu nom.

Sobre la tradició literària en què s'insereix l'autor i sobre les seves influències, se'n parla ben poc. De fet, només un dels crítics, el de *Destino*, tracta amb encert aquesta qüestió. Farreras fa referència a la tradició expressionista de Dürrenmatt, així com als autors que han marcat la seva producció:

La pretensión del autor, antes apuntada, de que la obra sea representada sin olvidar el humor, nos parece delatar una concepción bastante difícil de explicar, como no sea pensando en que el autor es, a fin de cuentas, alemán, y que se mueve bajo el peso de

la herència expresionista que, arrancando en Wedekind y pasando por Georg Kaiser y Cari Sternheim, llega hasta nuestros días. (*Destino*, 2 juny 1962. Martí Farreras)

A part de Martí Farreras, només Joaquim Horta, a la introducció de la versió traduïda al català de l'obra, fa referència a l'herència expresionista de l'autor suís.³⁴

Entre les crítiques aplegades hi ha un detall que diferencia la de *Serra d'Or* de les altres. Mentre que la majoria de valoracions es van publicar immediatament després de l'estrena, la de Jordi Carbonell, de *Serra d'Or*, a causa del caràcter mensual de la revista, no va aparèixer fins al 7 de juliol de 1962. Aquest marge de temps, però sobretot el tipus de públic lector a qui aquesta revista va dirigida, determinen i expliquen que Carbonell proposés probablement una apreciació lleugerament diferent de la de les altres crítiques.

En general, la crítica va destacar tres aspectes de la representació: la direcció de Frederic Roda, la interpretació i la traducció. També va lloar la feina realitzada per l'ADB al llarg de gairebé set anys. La crítica va valorar la seva feina: «a la altura de los mejores grupos “amateurs” del Reino Unido» (*Diario de Barcelona*), «fiel a su loable empeño de ofrecernos las obras más importantes del panorama teatral contemporáneo, se ha atrevido ahora con una de las creaciones escénicas que ha alcanzado mayor resonancia mundial [...]. [La obra] ha llegado al público barcelonés gracias al esfuerzo y al atrevido criterio selectivo de la A.D.B. a la que una vez más, es de justicia dejar constancia de nuestro agradecimiento por ello» (*Destino*), «d'una manera general, però, *La visita de la vella dama*, interpretada en col·laboració amb el Grup Gil Vicente, és de molt la millor realització de l'ADB en la present temporada» (*Serra d'Or*). En aquest sentit, tot reprement el comentari del paràgraf anterior sobre el valor afegit pel fet de tractar-se del text d'un autor europeu reconegut, el criteri de selecció d'obres de l'ADB i l'èxit d'altres representacions organitzades anteriorment també explica que es rebés *La visita de la vella dama* amb una mirada menys escèptica.

Pel que fa a la direcció escènica, tant la crítica d'*El Noticiero Universal* com la del *Diario de Barcelona* van ser molt positives. El crític d'*El Noticiero Universal* va qualificar la tasca de Frederic Roda d'«excelente» i va destacar la seva vàlua i l'expertesa com a director escènic, especialment tractant-se d'una obra que es va representar una única vegada. En canvi, el crític de *Destino*, Martí Farreras, que va demostrar conèixer millor l'obra de Dürrenmatt, no va compartir el mateix punt de vista. El crític va destacar la mecànica que Roda va donar al relat i el cor final, però no es va mostrar convençut pel resultat final, encara que reconeixia la dificultat de la peça («obra difícil entre las difíciles»), i afegia:

[...] meritorio esfuerzo de comprensión en la labor directora de Federico Roda, huyendo, hasta donde es posible, de la seriedad repudiada por el autor, con numerosos aciertos en la mecánica del relato, ingenio en el coro final, y un movimiento escénico que adivinóse de hábil planteamiento, pese a vacilaciones derivadas de la complejidad

34 *La visita de la vella dama*. Quaderns de Teatre ADB. J[oaquim] H[orta] M [assanés].

de la empresa que es, desde luego, de las que exigirían el rigor y posibilidades de la más profesional de las formaciones. (*Destino*, 2 juny 1962. Martí Ferreras)

La valoració del repartiment és paral·lela a la de la direcció. Ferreras també es mostra dur en relació amb la feina dels intèrprets de l'ADB i diu que, tot i el seu entusiasme, la interpretació no és gaire afortunada. També Carbonell comenta que la interpretació va estar «per sota d'aquest nivell», fent referència a l'alt nivell de l'obra. En canvi, la valoració de *Diario de Barcelona*, *El Noticiero Universal* i *La Vanguardia* va ser excellent i es va destacar el paper de diversos components de l'ADB.

Per últim, el tercer gran encert que destaquen els crítics —a excepció del de *Destino*, que no fa cap esment a la traducció de l'obra al català— és la traducció. La feina de F. Ulsamer i Aurora Díaz Plaja es descriu com una «muy buena labor» (*Diario de Barcelona*), «brillante y expresiva» (*La Vanguardia*) i «discreta» (*Serra d'Or*). Manuel de Cala, crític de teatre d'*El Noticiero Universal*, es mostra més crític en la seva valoració i comenta que els traductors han treballat a consciència malgrat «frases y vocablos malsonantes».

També és interessant destacar el relleu que pren l'obra a la *Hoja del Lunes*. En aquesta publicació, que només sortia els dilluns al matí, s'inclou una vinyeta que es limita a informar sobre la representació de l'obra amb una il·lustració sobre l'escenificació del muntatge de l'ADB (Annex 5).

Tal com s'ha comentat anteriorment, la crítica de *Serra d'Or* cal valorar-la des d'un punt de vista diferent del de la premsa periòdica, és a dir, tenint en compte que el públic lector és especialitzat.³⁵ En el text, s'hi observa que el crític coneix què s'ha dit sobre l'obra i per aquesta raó la seva valoració és més fonamentada. També és l'únic que, tot i també anomenar Brecht, en fa una distinció molt clara. Fa palès que els dos escriptors són autors de peces molt diferents, si bé reconeix que en Dürrenmatt s'hi poden identificar alguns trets del teatre brechtia («tècnica de la narració estètica, aprofitament dels mitjans no estrictament teatrals i la concepció que allunya l'espectador del món més sentimental de l'escena»). Amb aquesta diferenciació, també afegeix que el teatre de Dürrenmatt, més proper al de Ionesco, és ple d'un humor «d'una crueltat sovint extrema» que l'acredita com a dramaturg.

De les crítiques publicades es desprèn que l'obra va tenir una bona acollida. No obstant això, és important analitzar com es va percebre aquesta obra de certa dificultat, vinculada a la tradició expressionista que s'inseria en un context teatral força encarcerat el qual, precisament iniciatives com la de l'ADB, intentaven transformar. Com la majoria de les obres de Dürrenmatt, *Der Besuch der alten Dame* no és un text fàcil. Per comprendre bé el teatre de l'autor suís cal conèixer-lo a fons: avaluar-ne l'evolució estètica i les circumstàncies socials i culturals que desemboquen en la proposta d'un teatre absolutament original. Sense un bon coneixement previ d'aquests factors, la seva proposta dramàtica podia desconcertar un determinat tipus d'espectador o lector dels primers seixanta.

35 També ho eren els lectors de *Destino*, *Primer Acto* i *La Carreta*, que era una revista barcelonina.

6 Conclusions

La recepció del muntatge de *La visita de la vella dama* a Barcelona el 1962 va tenir un ressò i unes conseqüències limitades a les característiques de la representació, la qual va involucrar un sector de públic limitat i restringit socialment. Aquesta recepció ve marcada per les restriccions històriques del moment, que la condicionen en tots els seus àmbits i que també són responsables de l'aparició de grups independents com l'ADB. Dürrenmatt arriba a Barcelona d'alguna manera condicionat per la incorporació una mica abans del teatre de Bertold Brecht i avalat i justificat per la seva projecció internacional. No obstant això, en general, no hi ha coneixença de qui és aquest autor, ni de l'estil ni característiques de les seves obres, així com tampoc existeix un públic prou acostumat a les obres estrangeres d'herència expressionista. En aquest sentit, es pot considerar una excepció que la traducció de l'alemany sigui directa i, en canvi, no és estrany que l'espectacle barceloní pogués copiar el muntatge d'Estrasburg.

Així, la crítica documentada reflecteix dues posicions molt marcades: d'una banda, els crítics que es troben davant d'un autor i d'una obra que prové d'una herència expressionista germànica que els resulta poc o gens familiar i, d'altra banda, els altres crítics que reconeixen una determinada trajectòria en l'autor i que situen la peça tot reconeixent les dificultats que presenta i que s'endevinen en el muntatge dirigit per Frederic Roda. Val a dir que a aquest últim grup pertanyen els crítics de publicacions més especialitzades i vinculats al grup de persones compromeses a renovar l'escena catalana amb la incorporació de determinats autors estrangers.

A més a més, la crítica s'ha de valorar sense oblidar que el caràcter de sessió única de la representació restringeix la funció que habitualment hauria de tenir la crítica teatral publicada en un diari o una revista, és a dir, la de recomanar o no aquell muntatge als lectors de la publicació. D'aquesta manera, també hi influeix el temps que el crític tenia per redactar el text. En alguns casos, les crítiques recollides es van publicar un o dos dies després de la representació i, en altres, fins a dos mesos després. Aquesta demora, provocada sovint pel caràcter mensual de la publicació en qüestió —com és el cas de *Serra d'Or* o el text introductor de l'editor Joaquim Horta—, juga a favor de situar de manera adient i documentada autor i obra.

L'impacte social de l'obra de Dürrenmatt va ser escàs, atès el nombre reduït de persones que van veure-la i el nombre de representacions que se'n van dur a terme. Amb tot, el valor d'aquest muntatge resideix en el compromís de les persones que hi van treballar: l'esperit de renovar l'escena teatral barcelonina dels primers anys seixanta mitjançant una institució com l'Agrupació Dramàtica de Barcelona.

Es pot qüestionar quin tipus de renovació podia aportar un grup amateur, format per un conjunt de persones més aviat restringit socialment, que presentava obres en català en sessió única gairebé com a norma. No obstant això, la renovació o la introducció de dramaturgs estrangers era l'eina per a una reivindicació de caire cultural i polític que anava més enllà de l'escenari. Prova d'això va ser la fi de l'Agrupació arran de la representació de

L'òpera dels tres rals de Brecht.³⁶ Vist des d'una perspectiva més global, la introducció d'un dramaturg com Friedrich Dürrenmatt no s'hauria arribat mai a completar. De fet, encara avui en dia l'autor suís té una projecció en altres països i cultures que no ha arribat a tenir mai a Catalunya, si més no com a dramaturg.

Referències bibliogràfiques

- Anònim. 1962. «Palacio de la Música estreno de *La visita de la vella dama* de Durrenmatt». *Diario de Barcelona*, 25 maig.
- Ayala, Francisco. 1965 «Prólogo». Dins Dürrenmatt, Friedrich. *La visita de la vieja dama*. Trad. Fernando Díaz Plaja. Barcelona: Círculo de Lectores.
- Bonet Mojica, Laureano. 1962. «*La visita de la Vella Dama* y sus tres Federicos». *El Noticiero Universal*, 23 maig, p. 33.
- Carbonell, Jordi. 1962. «*La visita de la vella dama*, de Friedrich Dürrenmatt, per l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (Palau de la Música Catalana, Barcelona)». *Serra d'Or* 7: pp. 43–44.
- Casas, Joan. 2010. «Notes sobre el repertori de l'ADB i el seu espai d'influència». Dins: *L'Agrupació Dramàtica de Barcelona: entre el mite i la realitat? III Jornades de debat sobre el repertori teatral català*, edició de Francesc Foguet, Núria Santamaria i Mercè Saumell, pp. 45–60. Lleida: Punctum / GRAE.
- Coca, Jordi. 1978. *L'Agrupació Dramàtica de Barcelona: intent de teatre nacional català, 1955–1963*. Barcelona: Publicacions de l'Institut del Teatre.
- Corcoll, Roberto. 1975. *Estudio sobre la temática y la estructura de las obras literarias de Friderich Dürrenmatt*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- De Cala, Manuel. 1962. «En el Palacio de la Música, estreno de “*La visita de la vella dama*” de Friedrich Dürrenmatt». *El Noticiero Universal*, 24 maig, p. 21.
- Dürrenmatt, Friedrich. 1955. *Theaterprobleme*. Zurich: Verlag der Arche.
- . 1961. *Die Physiker: eine Komödie in zwei Akten*. Zurich: Diogenes.
- . 1962. *La visita de la vella dama*. Trad. F. Ulsamer i Aurora Díaz-Plaja. Barcelona: Quaderns de Teatre, 7–8.
- . 1965. *La visita de la vieja dama*. Trad. Fernando Díaz Plaja. Barcelona: Círculo de Lectores.
- . 1985. *Der Besuch der alten Dame*. Zurich: Diogenes.
- . 2005. *Ròmul el Gran: una comèdia històrica gens històrica*. Trad. Feliu Formosa. Barcelona: Teatre Nacional de Catalunya: Proa.
- Farreras, Martí. 1962. «*La visita de la vella dama* Friedrich Durrenmatt». *Destino*, 1295, 6 juny, p. 51.

³⁶ El mes de novembre de 1963, l'ADB va estrenar la seva darrera obra: *L'òpera de tres rals* de Bertold Brecht. Frederic Roda la va dirigir, Joan Oliver es va encarregar de fer-ne la versió teatral i Feliu Formosa en va traduir les cançons. L'obra, que era la primera vegada que es representava a l'Estat espanyol, només es va poder representar dues vegades, ja que el 2 de desembre d'aquell mateix any es va dissoldre la institució per la persecució del governador de Barcelona.

- Faulí, J. 1962. «Quaderns de Teatre». *Diario de Barcelona*, 13 oct., p. 39.
- Foguet i Boreu, Francesc. 2008. *Teatre en temps de guerra i revolució, 1936–1939*. Barcelona: Punctum / Memorial Democràtic.
- Foguet, Francesc, Núria Santamaria i Mercè Saumell. 2011. *L'agrupació Dramàtica de Barcelona: entre el mite i la realitat?/III Jornades de Debat sobre el Repertori Teatral Català*. Lleida: Punctum / GRAE.
- Frisch, Max. 1998. *Briefwechsel /Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt; mit einem Essay des Herausgebers Peter Rüedi*. Zurich: Diogenes.
- Gallén, Enric. 1985. *El teatre a la ciutat de Barcelona durant el règim franquista, 1939–1954*. Pròleg de Joan-Anton Benach. Barcelona: Publicacions de l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona / Edicions 62.
- . 2013. «Traducció i censura teatral sota la fèrula franquista dels anys cinquanta». *Quaderns. Revista de traducció*, 20, pp. 95–116.
- H[orta], J[oaquim]. «Friedrich Dürrenmatt». 1961. Dins: Dürrenmatt, F. *La visita de la vella dama (tragicomèdia en tres actes i un epíleg)*. Trad. F. Ulsamer i Aurora Díaz Plaja. Barcelona: Quaderns de Teatre, p. 4.
- Innes, Christopher. 1979. *Modern German Drama: A Study in Form*. Cambridge: Cambridge University Press.
- M[artínez] T[omás], A[ntonio]. 1962. «Agrupació Dramàtica de Barcelona. Presentación en sesión única da la comedia *La visita de la vella dama* de Durrenmatt, en versió catalana de F. Ulsamer y A. Díaz Plaja». *La Vanguardia Española*, 25 maig, p. 33.
- Massip, Francesc. 2007. *Història del teatre català*. Tarragona: Arola.
- Molas, Joaquim. 1936. «Presentació de Bertolt Brecht». *Serra d'Or*, 4, pp. 46–48.
- Rüedi, Peter. 2011. *Dürrenmatt oder Die Ahnung von Ganzen: Biographie*. Zurich: Diogenes.
- Sainz, L. 1962. «Palacio de la Música, *La visita de la vella dama* de Friedrich Dürrenmatt (Agrupación Dramática de Barcelona)». *Diario de Barcelona*, 26 oct., p. 40.
- Serra, José Maria. 1962. «Caricaturas de José María Serra». *Hoja del Lunes*, 28 maig.

Annex

1. ENTREVISTA. *El Noticiero Universal*, 23 maig 1962. Laureano Bonet Mojica.

“La visita de la Vella Dama” y sus tres Federicos

HOY SE REPRESENTA POR LA A.D.B. LA ÚLTIMA OBRA DE FRIEDRICH DÜRRENMATT.— SUS TRADUCTORES SON FEDERICO ULSAMER Y AURORA DIAZ-PLAJA.— SESIÓN ÚNICA EN EL PALACIO DE LA MÚSICA

Federico Ulsamer y Aurora Díaz-Plaja forman un matrimonio polifacético: han hecho y escrito muchas cosas en común; se casaron hace quince años y tienen cuatro hijos: Isabel, Aurora —la más pequeña, una muñeca—, Federico y Fernando.

Ahora van a presentar su primera traducción: “La visita de la vella dama”.

UN TELESCOPIO

Esta noche, en efecto, la Agrupació Dramàtica de Barcelona ofrecerá en sesión única y extraordinaria la última obra del suiza Friderich Dürrenmatt, un cuarentón que se burla y hace reír como Chaplin; que arremete, como Bertold Brecht, contra las instituciones que huelen mal; que desconcierta como Ionesco y que vive con su mujer junto al lago Neuchatel, rodeado de muchos libros, muchos discos, muchos cigarros de fuerte aroma y... un telescopio para observar las estrellas y quizá el mundo que la tocado vivir sin saber por qué.

—En “La visita de la vella dama” han participado tres Federicos— me explica Ulsamer con su palabra amigable y campechana, salpicada de acentos alemanes—: Federico Dürrenmatt, el autor; Federico Roda: el director de escena en la versión de esta noche en el Palacio de la Música, y yo, el traductor.

—¿Y te olvidas de mí? —corta Aurora Díaz-Plaja, no teniéndolas todas consigo.

—Bueno, no te enfades; también me acuerdo de ti; era sólo para redondear la frase —contesta Ulsamer a su esposa.

De improvisto asoma por la puerta la cabeza rubia de Fernando el “vaillet” de la familia:

—¡La comida está servida!

Nos levantamos del despacho-biblioteca para dirigirnos al comedor. Aquí, junto a los humeantes platos de arroz a la valenciana, volvemos con Dürrenmatt y su vieja dama, una mujer cosmopolita que un buen día descendió a la estación de tercera categoría de su pueblo para comprar la justicia y vengar una seducción que sufrió en su juventud.

—Federico hizo la traducción literal del alemán y yo el traslado en forma literaria al catalán: discutíamos juntos las cuartillas escritas cada día —aclara Aurora.

—Esta obra ha sido nuestro café del verano —añade Fritz Ulsamer.

—¿Cómo? —pregunto intrigado.

—Sí. Trabajábamos en la traducción después de comer, un poco cada día; nos lo hemos pasado muy bien, la verdad —contesta Aurora.

SATIRA

—¿Qué conclusión han sacado desde el punto de vista temático de esta obra?

—“La visita de la vella dama” es, a mi entender, una sátira contra la tendencia materialista del mundo de la trasguerra —añade Aurora Díaz-Plaja.

—¿Sátira concretada en algún lugar geográfico y andamiaje político-social determinados?

—Es difícil particularizar sobre esto. Pero la sátira apunta hacia la Alemania Occidental por ser quizá donde se observa un contraste más fuerte entre el país destrozado por la guerra y el llamado “milagro alemán” —puntualiza Federico Ulsamer.

—La intención habrá causado muchas cosquillas por estos mundos de Dios. ¿Cómo la desarrolla Dürrenmatt?

—Dürrenmatt se presenta como un observador del hecho, pero aceptándolo como persona, como ciudadano, la parte de culpa que pueda tener en la manera de ser de la sociedad actual. Parece decir: no estoy seguro si yo hubiera actuado en forma diferente a estos personajes ante un dilema semejante —continúa Ulsamer.

Mientras charlamos y comemos, Aurora me muestra el comentario que el propio autor —a guisa de epílogo— escribió por las últimas páginas de “La visita de la vella dama”. Dürrenmatt, hombre pudoroso, ciudadano suizo, incapaz de teorizar como todo buen creador, autor en 1959 de una obra con mucha pólvora: “Frank V, ópera para una Banca privada”, dice lo siguiente: “Describo hombres, no marionetas; una acción, no una alegoría... Ni tan sólo me esfuerzo en confrontar mi obra con el mundo, porque esto se realiza naturalmente mientras el teatro cuente con un público”.

DINERO

—“La visita de la vella dama” fue estrenada en Madrid hace dos temporadas por la compañía “Lope de Vega”, de Tamayo. Con traducción castellana de otro Díaz-Plaja: Fernando, historiador del XIX español, profesor en varias Universidades norteamericanas...

—...Pero a mi entender —explica Ulsamer—, la dirección de Tamayo no subrayó bien el carácter e intención de la obra: creó un montaje realista cuando la obra, por el contrario, exige una interpretación a la vez simbólica y satírica, con aire de ballet y de gran guiñol. Así lo ha entendido Federico Roda, el director escénico de esta versión en lengua vernácula.

—La obra es muy amarga —indica Aurora—; hasta los hombres de sentimientos más puros sucumben ante el dinero.

—...Reivindica una honestidad a rajatabla por parte de nuestra sociedad —añade Ulsamer—. “La visita de la vella dama” tiene un comienzo cómico, casi extravagante, y acaba como una gran tragedia de corte griego, áspera, agria.

—¿Preparan alguna traducción más en común?

—No, de momento no —contesta Aurora Díaz-Plaja, como dicen los periodistas officiosos. Un reportaje elaborado en forma un poquito nómada, por cierto: de la biblioteca Ulsamer a

la redacción de “SOLI”, con mi interlocutor recortando noticias con las tijeras de periodista —Laos, Berlín, OAS, Indonesia—, pasando por la mesa humeando arroz tierno a la valenciana...

2. CRÍTICA. *El Noticiero Universal*, 24 maig 1962. Manuel de Cala.

EN EL PALACIO DE LA MÚSICA, ESTRENO DE “LA VISITA DE LA VELLA DAMA” DE FRIEDRICH DÜRRENMATT

Por la “Agrupació Dramàtica de Barcelona” dentro del ciclo de teatro selecto que tradicionalmente realiza, se estrenó anoche, con sala llena de distinguido público, la obra del autor austriaco Friedrich Dürrenmatt, “La visita de la vella dama”, traducida por Federico Ulsamer y Aurora Díaz-Plaja.

El autor, casi desconocido en Barcelona, es escritor de talento, y si los traductores, fieles al original, nada han modificado o aportado algo a la obra de su cosecha, hemos de reconocer en Dürrenmatt una magnífica técnica teatral y una clara exposición de lo que piensa y quiere decir, aun al menos versado en descifrar crucigramas.

“La visita de la vella dama” es un drama, casi tragedia. A su pueblo —lugar imaginario en el centro de Europa Occidental, donde se sitúa la acción— regresa multimillonaria la “dama”, del que un día marcha, deshonrada, a hundirse en el fango de la prostitución. La “dama”, repartió millones, compra terrenos, fincas, las minas de hierro, sin explotar por falta de dinero, y también compra conciencias. Se adueña del pueblo, que alardea de honrado y justo. El hombre que deshonró a la “dama” se caso con otra, de la que tuvo una hija. Los años han pasado y la “dama”, deshonrada y rencorosa, sueña con la venganza. Una idea, un deseo la atormenta: la muerte del culpable. Pero hay que buscar una legal. Al desdichado que lanzo la “dama” al fango, indirectamente se la pone en sus manos una escopeta. Es realmente invitación al suicidio; es cristiano, lo rehúye. Surge la forma legal, sin figura de delito, de deshacerse de él. y el pueblo se vende a la “dama” y se traiciona a sí mismo.

¿Dónde se enriqueció la dama? ¿Puede creerse que una prostituta pueda acumular en tal “oficio” miles de millones? La inventiva del autor ha enlazado esta vulgar historia de amor con determinada idea —nos lo parece—, dando forma teatral a un libelo impertinente, pergeñado desde un falso punto de vista. Nosotros así lo vemos.

Como obra teatral, es hábil, ingeniosa e interesante.

La interpretación, magnífica. Entre los numerosos intérpretes se destacan, por sus excelentes facultades artísticas, María Asunción Fors (la Dama) y Miguel Gimeno (el seductor), ambos principales protagonistas, seguidos de Jorge Tomás, Rafael Vidal, Natalia Solernou, Aurora Gasó, sin desdeñar a los demás intérpretes, cuya lista sería interminable.

Excelente la dirección y montaje de la obra, de Federico Roda, inteligente y experto director, quién una vez más ha demostrado su gran valía con una escenografía de envergadura, en ambiente y detalle, para una sola representación.

Largos y calurosos aplausos obligaron a levantar el telón repetidas veces con los traductores —que dicho sea de paso, han realizado concienzuda labor, a pesar de frases

y vocablos malsonantes—, el director, señor Roda, y todos los intérpretes en escena al terminar la representación.

3. CRÍTICA. *Diario de Barcelona*, 25 maig 1962.

PALACIO DE LA MUSICA ESTRENO DE *LA VISITA DE LA VELLA DAMA* DE DURRENMATT

En el Palacio de la Música y por la “Agrupación Dramática de Barcelona” se estrenó “La visita de la vella dama”, de Federico Durrenmat [sic], traducida por Federico Ulsamer y Aurora Díaz-Plaja. “La visita de la vella dama”, drama, casi tragedia, es obra que marca un objetivo previsto. La inventiva del autor centra una fabulosa e inverosímil historia en la que es protagonista una mujer que un día marcha deshonrada del pueblo y regresa al tiempo dueña de riquezas con el deseo de tomar venganza de quien la ultrajó. Sobresalieron en el reparto María Asunción Fors, Miguel Gimeno, Jorge Tomás, Rafael Vidal y Natalia Solernou, entre otros.

Federico Roda se mostró un director seguro y preparado. Las mutaciones musicales de Michel Roos, profesor del Conservatorio de Strasburgo, subrayaron el tema vigorosamente.

El montaje escénico de Moragas Gallissá, sobresaliente.

El público aplaudió mucho a los finales de acto, plácemes especialmente dedicados a la dirección y el montaje de la comedia, y por ende al valioso cuadro de interpretes.

4. CRÍTICA. *La Vanguardia Española*, 25 maig 1962. A[ntonio] M[artínez] T[omás].

AGRUPACIO DRAMATICA DE BARCELONA. PRESENTACIÓN EN SESIÓN ÚNICA DA LA COMEDIA “LA VISITA DE LA VELLA DAMA” DE DURRENMATT, EN VERSIÓN CATALANA DE F. ULSAMER Y A. DÍAZ PLAJA

La «Agrupació Dramática de Barcelona» ha presentado, en sesión única, una de las más interesantes comedias del moderno teatro europeo: «La visita de la vella dama», de Frederick Durrenmatt [sic]. La prestigiosa Agrupación ha llevado a cabo un esfuerzo en verdad extraordinario. La obra de Durrenmatt exige un montaje complicado y costoso y un reparto artístico excepcionalmente nutrido. En algunas escenas hay en las tablas más de treinta personas. Esta obra fue estrenada en Madrid, hace un par de años, en el Teatro Español, con brillante puesta en escena de José Tamayo. Gustó mucho, tuvo una buena crítica, pero no llevó a las taquillas el público que cabía esperar. Se trata, en efecto, de una obra difícil, de un sentido trascendente disimulado por el humor, que sólo pueden paladear, en todo su auténtico sabor, las minorías. Durrenmatt es sin duda, uno de los autores coetáneos europeos que realiza una labor escénica más audaz y briosa. Tras la originalidad de la forma, que va desde surrealismo a la pirueta clownesca, hurga y ahonda en los problemas de su tiempo, que es también el nuestro. «La visita de la vella dama» es una tragedia, una tremenda y angustiosa tragedia, bajo la apariencia de un voltijeante humor. Y aunque Durrenmatt ha escrito que sus personajes son seres humanos y no símbolos, y

que la obra responde a una acción, y no a una alegoría, hay que proclamar que esta acción dramática tiene un tono ficticio indiscutible, aunque sea encantadora. Seducción que se alcanza precisamente por ese aspecto de farsa divertida, bajo el cual palpita la áspera y acida condenación de todo un modo de vivir. «El mundo hizo de mi una prostituta —dice la protagonista— y yo quiero hacer del mundo un burdel».

Esto, tan terrible, lo dice «Clara Zachanassian»; que ha llegado a ser la mujer más rica del mundo, con un gesto apacible y distraído, como quien sólo atribuye a esta «revancha» atroz el alcance de un «divertimiento».

Sátira despiadada contra el poder omnipotente del dinero y contra la fragilidad de la naturaleza humana, incapaz de resistirla, «La visita de la vella dama», conmueve, apasiona, irrita y, hace sufrir, obligando al espectador a una especie de íntima y dolorida «autocrítica».

La «Agrupació Dramàtica de Barcelona», bajo la dirección de Federico Roda, ha puesto en escena la obra de Durrenmatt maravillosamente. El montaje es extraordinario, tanto en lo que atañe a la escenografía como a la luminotecnia y la disposición de los efectos sonoros. El coro final, obra personal del director escénico, es un magno acierto. Entre los intérpretes, que son casi cuarenta, es de destacar la brillante labor de Asunción Fors, Miguel Gimeno, Jorge Torras, Agustín Ballester Carlos Sala, Rafael Vidal Folch, Nuria Casulleras y Aurora Gaseó. Aurora Díaz Plaja y Federico Ulsamer han traducido la obra de Durrenmatt de un modo brillante y expresivo. Su labor tiene tanto de concienzuda como de afortunada.

5. VINYETA. Hoja del lunes, 28 maig 1962. José María Serra.

6. CRÍTICA. *Destino*, 2 juny 1962. Martí Farreras.

“LA VISITA DE LA VELLA DAMA FRIEDRICH DURRENMATT”

«Agrupació Dramática de Barcelona», fiel a su loable empeño de ofrecernos las obras más importantes del panorama teatral contemporáneo, se ha atrevido ahora con una de las creaciones escénicas que ha alcanzado mayor resonancia mundial: «Der Besuch der alten Dame», de Friedrich Durrenmatt [sic]. Empresa erizada de dificultades de todo orden, desde las de tipo mental a las estrictamente materiales, ha llegado al público barcelonés gracias al esfuerzo y al atrevido criterio selectivo de la A.D.B. a la que una vez más, es de justicia dejar constancia de nuestro agradecimiento por ello. La obra de Durrenmatt —un autor joven, apenas cumplidos los 40 años y en primerísimo lugar en la dramática de última hora— es de una insolencia magistral. Lo que básicamente sorprende de ella, es la tremenda, total y absoluta insolencia de su temática y planteamiento. El autor, bastante aficionado a definirse, aunque sea a base de asegurar que no piensa hacerlo, ha dicho: «Toda gran época teatral, pudo basar tal grandeza amparándose en una fórmula que sabía válida. En la medida que hoy, no existe ni puede existir un estilo teatral unitario, toda creación escénica oscila entre dos polos esquivables: o museo o experimento». Y en el propio programa de la realización que comentamos figura un texto suyo, del cual entresacaremos también unas frases en las que hablando de la vieja dama, Durrenmatt nos dice que «no debe representarse su maldad, sino su humanidad, con tristeza, no con ira, e incluso con humor. Nada puede perjudicar tanto a esta comedia que acaba trágicamente, como una seriedad brutal».

«La visita de la vieja dama» es una farsa de una crueldad refinada, de una crueldad de laboratorio. Como consecuencia de ello, el impacto que produzca es considerable, la simpatía que despierta, escasa. La pretensión del autor, antes apuntada, de que la obra sea representada sin olvidar el humor, nos parece delatar una concepción bastante difícil de explicar, como no sea pensando en que el autor es, a fin de cuentas, alemán, y que se mueve bajo el peso de la herencia expresionista que, arrancando en Wedekind y pasando por Georg Kaiser y Cari Sternheim, llega hasta nuestros días. Bajo un agobiante dosel de horror y de sarcasmo, el humor se hace muy difícil, por no decir imposible y las muletas de tres o cuatro frases de ingenio no bastan para ponerlo en pie. Su llamada a la tristeza puede ser atendida; su llamada al humor, en verdad que no la comprendemos. Nos asegura también Durrenmatt que él no moraliza, y que el Gullen [sic] de la farsa no es alegórico, sino que encaja a la perfección en cualquier ciudad de la Europa Central. Si el autor lo dice... pero al espectador le cuesta enormemente admitirlo. La gelidez moral del clima que nos presenta, con unas resonancias kantianas no del todo imperceptibles, dibuja, llega a crear un mundo de perfecta aptitud para el desarrollo de la farsa, un mundo de un poder escénico, dramático, de primerísima magnitud; pero un mundo absolutamente extraño a toda realidad humana, un mundo lunar, mítico, un mundo en el que la alegoría —quíralo o no— es una pujante flor venenosa que todo lo inunda. La fuerza de la imaginación es impresionante, pero esa imaginación se mantiene asépticamente separada, sin concomitancia alguna, con las realidades humanas de todos los días. La garra constructora sepulta la vena auténticamente

dramàtica y el esqueleto de la farsa —impresionante esqueleto, eso sí— es tan aparente, que no podemos sustraernos jamás a su presencia, que no nos permite atribuir la historia escenificada otra significación que la de un simbolismo para expresionista de filiación inequívocamente germánica, «La visita de la vella dama» es una creació sobrecogedora, de una profunda originalidad, amarga, negra y a fin de cuentas una sátira rabiosa sobre la omnipotencia del dinero, no sobre una mentalidad o una concepción que la hagan posible, puesto que el autor opera sobre un mundo que huele a invención por sus cuatro costados. La historia nos es narrada con una lentitud exasperante y utilizando un vehículo verbal de una inanidad suma, en un lenguaje vulgar y sin la más leve tentación literaria. Pero las situaciones sí existen y tienen entidad y vigor dramáticos muy fuera de lo corriente, adquiriendo en el implacable crescendo final un patetismo desgarrado y alucinante. Obra difícil entre las difíciles, encontró en los componentes de la A.D.B. unos servidores entusiastas, aunque discutiblemente afortunados. Meritorio esfuerzo de comprensión en la labor directora de Federico Roda, huyendo, hasta donde es posible, de la seriedad repudiada por el autor, con numerosos aciertos en la mecánica del relato, ingenio en el coro final, y un movimiento escénico que adivinóse de hábil planteamiento, pese a vacilaciones derivadas de la complejidad de la empresa que es, desde luego, de las que exigirían el rigor y posibilidades de la más profesional de las formaciones.

7. CRÍTICA. *Serra d'Or*, 7 jul. 1962. Jordi Carbonell.

“LA VISITA DE LA VELLA DAMA”, DE FRIEDRICH DÜRRENMATT, PER L'AGRUPACIÓ DRAMÀTICA DE BARCELONA (PALAU DE LA MÚSICA CATALANA, BARCELONA)

Quan Dürrenmatt, a l'advertiment de l'obra afirma “descric homes, no marionetes; una acció, no una allegoria; erigeixo un món, no moralitzo”, crec que parla sincerament. El seu concepte de l'art no sembla anar més enllà. I, tanmateix, hom a trobat a *La visita de la vella dama* tota una gamma de sentits ocults, des de, puerilment, una sátira contra el poder del diner fins a un escomesa contra la democràtica liberal burgesa (els habitants de Güllen són, teòricament, lliures: essent, però, econòmicament febles, estan a la mercè de la vella Zachanassian i “lliurement”, “democràticament”, escullen de cometre una injustícia). Kenneth Tynan, quan ha sostingut brillantment aquesta última posició, parteix d'una realitat subjectiva seva més que no pas d'allò que hi ha objectivament en l'obra. Si és cert que hom pot donar-li aquest sentit, també un sentit derrotista fóra possible —i potser d'altres—, de manera que, al meu entendre, l'actitud de Dürrenmatt és molt més pròxima a la sibil·lina polivalència de Ionesco que no a l'engatjament brechtia.

De Brecht, però, ha après una tècnica de la narració escènica, una habilitat en l'aprofitament dels mitjans no estrictament teatrals, que l'acosta al teatre total, i també una concepció que allunya l'espectador del món sentimental de l'escena, bé que no el faci “pensar” en el sentit brechtia. Que *La visita de la vella dama* té una intenció anorreant sense implicacions constructives, em sembla evident, i no trobo dins l'obra res que ho contradigui. El món erigit per l'autor fa pensar més en Kafka i el primer Sartre que no pas en el món

neobrechtià d'un Arnold Wesker, per exemple. Això sí: amb una nota molt personal i poderosa d'humor. L'humor de Dürrenmatt, d'una crueltat sovint extrema, té una eficàcia dramàtica de primer ordre, que acredita un gran dramaturg. El problema plantejat al primer acte es desenrotlla en una progressió regular i amb una segura proporció tràgica, sense sorpreses, fins al final.

La realització de Frederic Roda, seguint la donada per Hubert Gignoux amb el Centre Dramatique de l'Est d'Estrasburg, fou excellent —una de les millors coses fetes per l'ADB. El cor final, bé que s'allunya del sentit que li dona l'autor i pren un aire marcadament ionesquià, és d'efectes teatrals.

La interpretació fou per sota d'aquest nivell. Si M^a. Assumpció Fors encarnà convincentment el personatge central, Miquel Gimeno (Ill) estigué baix de to, sense arribar a donar mai res més que una versió superficial del personatge (certament matisat i difícil). Jordi Torras (Alcalde) no tingué tampoc el seu dia. Natàlia Solernou, poc centrada. Els personatges secundaris foren sovint més discrets.

D'una manera general, però, *La visita de la vella dama*, interpretada en col·laboració amb el Grup Gil Vicente, és de molt la millor realització de l'ADB en la present temporada.

La traducció de Frederic Ulsamer i Aurora Díaz-Plaja discreta.

8. RECOMANACIÓ DEL LLIBRE. *Destino*, 6 oct. 1962.

LA VISITA DE LA VELLA DAMA POR FRIEDRICH DÜRRENMATT

Después de Brecht, Dürrenmatt (n. en Suiza en el año 1921) es considerado el más importante autor teatral en lengua alemana. Su obra "La visita de la vella dama" ha sido representada en los principales teatros del mundo y ofrecida en Barcelona por la "Agrupación Dramática de B.". Lo trágico y lo grotesco presiden esta pieza de singular interés en el panorama teatral de hoy. Traducción directa del alemán por F. Ulsamer y A. Díaz-Plaja. (Quaderns de Teatre A.D.B.).

9. ARTICLE. *Diario de Barcelona*, 13 oct. 1962. J. Faulí.

"Quaderns de Teatre"

Cuando aún no han completado la primera decena de sus números, los "Quaderns de Teatre ADB", que bajo el patrocinio de la "Agrupació Dramàtica Barcelona" edita Joaquim Horta, se han convertido en la más importante de nuestras colecciones teatrales. Son, a la vez, una realidad espléndida de buenas traducciones y de obras originales y exponente del deseo esperanzado de que estas obras, por fin, lleguen a nuestros escenarios de una manera absolutamente normal.

Aunque como es lógico, el teatro en principio es para representado y no para [ser] leído, como ha señalado recientemente Francesc Vallverdú en las piezas escénicas "els seus aspectes més purament literaris no són ben copsats si no és per mitjà de la lectura". A causa del interés intrínseco de las obras y como reconocimiento a la labor de los "Quaderns", comentaré hoy brevemente los últimos de sus números.

“La corda del penjat” (1)

Saunders Lewis, la figura más destacada de la moderna literatura galesa, ha hilvanado un drama histórico de los que no se agotan en lo meramente narrativo, pues en torno al príncipe Llywelyn, que representa la afirmación autóctona de lo galés, de su esposa y del amante de ésta, juegan a la vez, hábilmente orquestados por el autor, los eternos conceptos de la razón de estado y la independencia política y los sentimientos eternos del amor y los celos.

En tres actos de escaso movimiento escénico, la palabra se hace señora del escenario y el diálogo llega incluso a hacerse discursivo. Esto, sin embargo, es un inconveniente sólo a medias, porque el “discurso” es interesante y, sobre todo, bello, con torrentes de poesía en embrión.

Los traductores se confiesan autores de un doble “pecado”; el cambio del título, que en el original es “*Slwan*”, nombre de la protagonista, y algunas supresiones relativas a detalles históricos no esenciales. De ambos se les puede absolver, pero hubiera sido preferible respetar la obra original e indicar los cambios como posibles en una representación.

“Calpúrnia” (2)

Alfred Badia ha escrito una “comèdia-ballet” que podría pertenecer a cualquier cultura europea normal. En “Calpúrnia” hay una idea bien desarrollada, un juego escénico bien construido y un lenguaje correcto y adecuado. Es, además, una obra que responde a nuestro tiempo.

Un científico norteamericano ha construido un robot extraordinario, una mujer que será de un valor inestimable como espía. Calpúrnia, que este es el nombre de dicho tesoro de la cibernética, es sometida a una educación y decide aniquilarse tras explicar a su creador de esta manera las razones que la mueven a renunciar a su condición de espía: “¿Espia —dice el robot al científico— al servei de les vostres grotesques lluites de races i idees, de riqueses i de poder? ¿Espia per ajudar-vos a fer alguna de les vostres esplèndides carnisseries?”

Aplicando conceptos de la vieja “carpintería teatral” habría que señalar que “Calpúrnia” carece de factor sorpresa, porque la idea está presente desde la primera hora, y su intención se vislumbra pronto. Personalmente no creo sea un gran inconveniente. Es más importante señalar que el autor dice cuando quiere decir, y lo hace con lógica y arte.

“La visita de la vella dama” (3)

La traducción y representación en nuestros escenarios de esta obra y ahora su edición son unos de los no muchos signos positivos en nuestra vida teatral. Dürrenmatt ha construido una obra que, dotada de valores teatrales innegables, retrata la manera de ser de la gente de nuestro siglo. Por esto la historia sucede en Gullen, “qualsevol lloc” según el autor, y ni es preciso que este lugar sea de Europa central, como él señala.

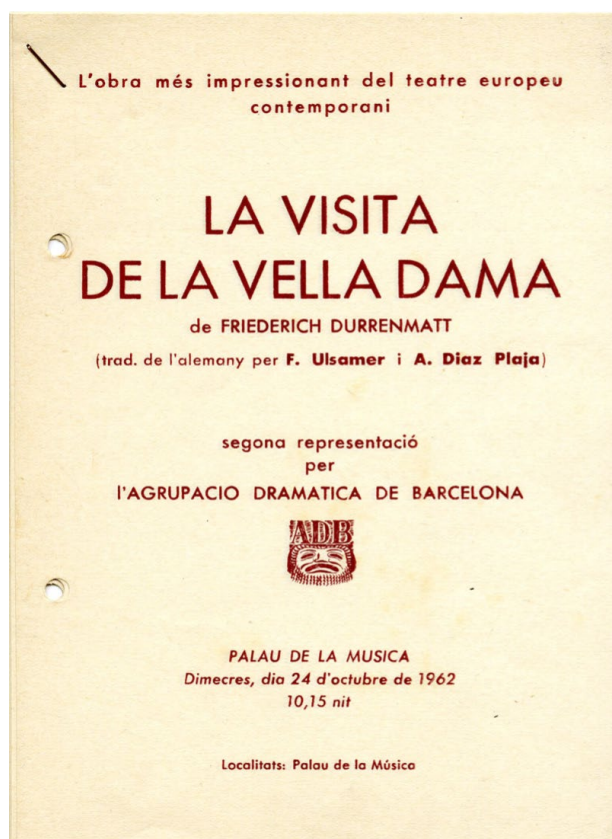
Con una actualísima concepción de lo que es teatro, pero con auténtico “tempo” de tragedia griega, pese al superficial desenfado, el autor conduce la acción de mano maestra, creando una galería de tipos en los que se refleja todo su valor humano, porque quedan caricaturizados en sus defectos y en sus virtudes.

Preside la acció el valor del dinero, y si se reviste de una tardía administració de justicia, esto no hace más que subrayar la nota dominante, de acuerdo con la cual “la vella dama” consigue satisfacer sus deseos de venganza y arrastra a un pueblo al crimen.

10. PUBLICITAT. *La Vanguardia Española*, 18 oct. 1962

Durante la pasada primavera la Agrupació Dramática de Barcelona estrenó la versió de F. Ulsamer y A. Díaz Plaja de “La visita de la vella dama”; de Friderich Dürrenmatt. Este autor suizo de lengua alemana es quizá, hoy por hoy, el máximo exponente de lo que podría denominarse escuela dramática europea. Su obra, y especialmente ésta, quizá la más completa y significativa de su ya extenso repertorio, tiene toda la actualidad del gran problema material y moral de nuestro tiempo, aunado a la dimensión permanente de una tremenda pieza clásica. El humor negro, lo grotesco, lo sentimental, el testimonio acusador de unas generaciones cegadas por el “milagro económico” y cada vez más lejos de su propio espíritu son el contenido de esta gran obra que el próximo 24, en sesión de noche, la A.D.B. volverá a presentar en el Palacio de la Música. La escenografía es de Moragas y A. Vilaplana; la luminotécnica, de Bachs Torné, y la regiduría y dirección general, de Juan Ribera y Frederic Roda.

11. PUBLICITAT DE L'OBRA. 24 oct. 1962 Fons de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona. CDMAE de l'Institut del Teatre

12. CRÍTICA. *Diario de Barcelona*, 26 oct. 1962. L. Sainz

PALACIO DE LA MUSICA, “LA VISITA DE LA VELLA DAMA” DE FRIEDRICH DÜRRENMATT (Agrupación Dramática de Barcelona)

Con cierta emoción traspusimos el umbral del Palacio de la Música, en la coyuntura de asistir a la velada de “A.D.B.” que nos ofrecía la representación de “La visita de la vella dama” de Friedrich Dürrenmatt. Emoción por el recuerdo de vidas y cosas. Eduardo Toldrá, Emilio Vendrell, Francisco Costa... todos ellos en muy estrecho contacto en los años, tan felices aun para la música, como los de la pre-guerra mundial última; tiempos del inolvidable maestro Antonio Marqués, a quien acompañábamos mucho al “Palau”. Recuerdo avivado por la entrañable “presencia” del eximio maestro Toldrá, de Millet, y, de aquel emotivo Vendrell, en una cautivante exposición de viejos recuerdos que se exhibe en una de las salas.

Estuvimos junto al gran Francisco Costa en el “Palau” en aquella velada dramática cuando el arco dejó de serie dócil: “Esto se acaba” —musitaba el artista genial, abrazado a uno de sus discípulos favorito. En fin. No hubo estreno por lo que afecta a la obra de Dürrenmatt, pero ¡que riqueza de matices!

La “Agrupación Dramática de Barcelona” con “La visita de la vella dama”, consolida el prestigio alcanzado. ¡Cuanto sentido de responsabilidad y seriedad! La dirección de Federico Roda, atentísima. Aquella estación de Ferrocarril de un escondido rincón de la Rusia, Güllen. Las fuerzas vivas esperan para un cordial “welcome” a Clara Zachanassian, otoñal dama que llega al pueblo natal en compañía de su séptimo esposo “Moby”, un multimillonario”, luego de una ausencia de muchos años y, con deseos de hacer justicia por tristes sucesos de su mocedad... El diálogo, un diálogo directo, hiriente, envuelto en una lejana poesía —muy bella labor de Federico Ulsamer y de su esposa Aurora Díaz Plaja, como a su tiempo lo expresó nuestra dilecta y admirada compañera, María Luz Morales— crea un clima tupido a poco de iniciada la representación. Nuevas salvas por lo que afecta a la agrupación artística “A.D.B.”.

Obra de un gran efecto teatral. Los personajes de “La visita de la vella dama” entran en liza con su individualidad rica, portadores de su propio mensaje.

María Asunción Fors, dio un relieve excepcional a su Clara Zachanassian. En ese orden de aciertos siguen otros actores y actrices. Joaquín Canals y Juan Zanni, en los desventurados hermanos ciegos (“Koby” y “Toby”), soberbios, Jorge Torras en el recto alcalde de Güllen, Jaime Sisterna, Enrique Suñé, Agustín Ballester, Angel Company, Carlos Sala, Jaime Pla...

Si cautivaron unos valores literarios, la interpretación llevó a la sala a un silencio y atención constantes, un público que supo valorizar, que, hizo bueno la mayoría de edad. Nuestro bello Palacio de la Música, apto también para un conjunto como el “A.D.B.”, a la altura de los mejores grupos “amateurs” del Reino Unido. Nos resta añadir, repetir otra vez, que la luminotecnia de Bachs Torné, acertada. Muy ajustada la escenografía de Pou Vila y los bocetos de Alberto Vilaplana.

Quede como ejemplo, bien ejemplo, que todo, respecto a la escena interesa siempre y cuando que en la escena se diga algo, al margen de las vulgares pláticas caseras.

13. INTRODUCCIÓ. 1962. *La visita de la vella dama*. Quaderns de Teatre ADB. J[oaquim] H[orta] M[assanés]

FRIEDRICH DÜRRENMATT

Nascut a la ciutat suïssa de Konolfingen (cantó de Berna) el 6 de gener de 1921, Dürrenmatt és, després de la mort de Brecht, l'autor dramàtic més important en llengua alemanya i, al mateix temps, un dels autors actuals de més categoria. Va estudiar filosofia i història de l'art i la literatura a les Universitats de Berna i de Zurich, i en 1945 inicià la seva carrera d'escriptor amb l'obra *Estava escrit*. Des d'aquest moment es dedicà de ple al conreu de la literatura i escriví novel·les, obres de teatre, guions per a la ràdio i per al cinema, així com també importants assaigs. Segueixen *La promesa* (1948), *Ròmulus Magnus* (1949). La seva primera obra que passa les fronteres suïsses és *El matrimoni del senyor Mississippi* (1959), representada al festival de Venècia. Obté nou èxits amb *Un àngel arriba a Babilònia* (1953), i sobre tot amb *La visita de la vella dama* (1955). Cal destacar la publicació en aquest mateix any de l'assaig *Els problemes del teatre*, on propugna un teatre actual i grotesc. *La visita de la vella dama*, presentada als principals teatres d'Europa, dels Estats Units i de l'Àsia, la coneixem en el nostre país gràcies a la versió que n'han fet F. Ulsamer i Aurora Díaz Plaja, i que els elements de l'"A.D.B.", ens donaren en sessió única. Ara "QUADERNS DE TEATRE" té l'honor de presentar-la als seus lectors. Aquest fet, en altres circumstàncies, constituiria un esdeveniment, però, si tenim en compte que vivim, tal com diu Joaquim Molas, en un petit cementiri literari, adquireix molta més importància.

Sota un perfecte teixit estilístic, ple d'ironia i d'agudeses, trobem una obra de profunda humanitat amb referència a tot allò que té algun valor dins aquesta nostra societat, decadent i enganyosa, en la qual tots ens trobem, vulguem o no, immersos amb responsabilitat de cara al fet col·lectiu, que molts ja comencen a perdre, i que d'altres —massa— ja han perdut totalment. *La visita de la vella dama* —Clara Zachanassian— al seu poble natal —Güllen—, d'on fa 45 anys va fugir, pobra i traïdorament enganyada, la trobem plena d'encerts i de significatives varietats. Ara *Güllen* es troba en un estat de pobresa i de crisi total. Els seus habitants només tenen una solució: la fortuna de la milionària Clara els salvarà de la ruïna. Des de l'episodi en què el Municipi accepta la forta suma que Clara oferí a canvi de l'administració de justícia, fins al final de l'obra, l'evolució que sofreix cada un dels habitants de Güllen és d'una significació social ben definida. La realitat de tantes coses que coneixem, donada dins un clima tràgic i a la vegada grotesc ens l'ofereix Dürrenmatt en un *crescendo* constant. En un sentit diferent de Brecht, la visió que el nostre autor ens dóna de la societat, pot comparar-se, quant a l'enumeració dels fets, a la del seu col·lega. El primer —Brecht— indica unes normes morals i socials per a la salvació; Dürrenmatt deixa constància només d'uns fets, d'un estat de coses de les quals tan sols és espectador. Això no obstant, les paraules en què tancarem aquesta presentació són vàlides per a tots dos: Cal recuperar els valors, els autèntics valors humans, lluitant contra el dolor, la necessitat i la ignorància.

El lector conscient trobarà aquí bon material per plantejar-se coses fonamentals. I avui, més que mai, això és vital.